wijsheid, die vrucht is van een rijp en rijk worden *van 't hart*.

Dit onderscheid ontwaren we zelf gedurig op alle terrein van 't leven.

Een moeder die haar jonge kind teeder mint en er als mee saam leeft, kent haar lieveling gemeenlijk door en door. Niet dat ze daar boeken over bestudeerd heeft en, om haar kind te kennen, allerlei geleerdheid had opgezameld, maar 't was de uitgang van haar hart, die haar steeds beter haar kind leerde begrijpen, en juist daardoor was ze in staat een bovenstbeste moeder voor haar kind te zijn. En zoo gaat 't steeds in 't leven. Jongens en meisjes in hun jongelingsjaren begrijpen en verstaan elkander, niet omdat ze geleerde boeken over elkanders bestaan hebben nageplozen, maar omdat ze in den omgang en in 't verkeer elkander leerden verstaan. Soms bespeurt ge hiervan reeds iets in de kinderkamer.

Ook in het verdere leven gaat dit door. Hooggeleerde onderzoekers en denkers ziet ge gedurig uiterst onbeholpen tegenover de practijk van het leven staan. Ze leven vaak als op een zolderkamer, met o zoo verre en prachtige uitzichten uit het dakglas, maar het leven daar beneden op de straat, het leven onderling in 't gezin, 't blijft hun vreemd. De koopman, die geen andere menschenkennis dan uit boeken heeft, verspeelt al spoedig zijn eigen zaak. En zelfs staatalieden, die »'t wijd begrip des harten« missen, danken al spoedig zichzelf af.

Het *leven* gaat niet van de *hersenen*, maar van het *hart* uit. Kennis, wetenschap en geleerdheid in en door het hoofd opgegaderd, kan niet genoeg op prijs worden gesteld, alleen maar, het contact met het leven komt ons uit 't hart.

Dat hart leeft, en staat door dat eigen warme leven met 't hart van heel uw omgeving in rechtstreeksch levensverband. Wat in uw hoofd en in uw hersenen omgaat is een bezien, een bestudeeren van 't leven, maar niet 't leven zelf. De geleerde kan zich desnoods met zijn boekskens in zijn studeercel opsluiten, maar dan ligt er als een klove tusschen hem en 't leven. En met dat leven zelf kan hij alleen in verbinding treden, zoo hij niet alleen met zijn verstand waarneemt en studeert, maar ook met zijn hart in anderer hart ingaat, het saamleven met anderen in zijn eigen hart doormaakt, en zoo »een begrip des harten« van heel zijn omgeving erlangt, dat de polsslag van het leven om hem heen, natrilt in zijn eigen zielsbesef.

Wat de wetenschap en de geleerdheid geeft, blijft altoos het bezien van 't leven *in den spiegel*. Het begrip des harten is de tinteling in u van *'t leven zelf*.

Een geleerde kan, zonder meer, een machtig egoist zijn, wien 't er schier alleen om te doen is, om zich met kennis en weteuschap te verrijken en er roem meê in te oogsten. Daarom moet bij alle geleerdheid, zal ze ten zegen zijn, het begrip des harten bijkomen, om er anderen meê wel te doen en er zijn omgeving meê te zegenen. Niet de knapste kop, maar *het gevoeligste hart* heeft van nature in zich den drang om anderen goed te doen. Waar geen innerlijke aandrift is om anderen ten zegen te zijn, ze te helpen en liefde te doen genieten, is het hart nog niet wakker.

Doch er is meer.

Er moet niet maar bij de studie van 't hoofd ook de zoekende uitgang van het hart komen, doch 't moet een *wijd* begrip des harten zijn, en ook hiertegen wordt zoo telkens gezondigd.

Men leeft dan niet voor zich zelf. O, neen. Men leeft ook voor anderen en met anderen, maar in o, zoo kleinen kring. Men neemt zijn gezin in zijn hart op. Ook zijn dierbaren. Men stelt belang in 't wedervaren van zijn familie. En ook in zijn vriendenkring, en ten deele in 't leven van zijn dorp. Maar met dat al kan het begrip van 't hart bij dit alles zoo bitter nauw blijven.

Dan is er ook in u een gevoelen, alsof ge uw hart eeniglijk van uw God ontvingt, om zich met het leven in uw kleinen levenskring in te laten en daarin op te gaan. Wat u dan ontbreekt is juist het *wijd* begrip des harten, waarop de Schrift hier nadruk legt. Er moet zijn een meêleven van uw hart met uw *volk* en *vaderland*. Een meêleven in uw hart met de groote schuddingen in het leven *der Kerk van Christus*. En zoo ook een meêleven van uw hart in de groote gebeurtenissen der volkeren en in het lot der *menschheid*. Niet een enghartige familiegeest, maar de wereld-omvattende geest van den Christus en zijn Kruis, moet dan in uw hart indringen, en den toon aangeven, en liefde voor al 't menschelijke aan uw hart ontlokken.

Vooral wij, Nederlanders, zullen daaraan gedenken. Dat egoistisch echt Nederlandsch zich opsluiten in eigen kleinen kring, alsof de wereld ons niet aanging,kan voor het Kruis, waarbij we nederknielen, niet bestaan. Uw Heiland werd geboren, leefde, leed en stierf *voor de wereld*, en daarom moet ook uw hart in liefde naar al wat *die wereld* kan heiligen, zonder ophouden uitgaan.

Ook in onzen kring vooral moet 't steeds meer worden: »Een *wijd* begrip des harten.«

Dr. A. K.

Amsterdam, 21 Januari 1916.

Aan Marnix van St. Aldegonde, den trouwen vriend en raadsman van Prins Willem I, maar niet minder den vriend en raadsman onzer Gereformeerde Kerken, komt de eere toe, het eerst onze Kerken op den ernstigen plicht te hebben gewezen, dat zij finantieel voor de opleiding van hare a.s. Dienaren des Woords zorgen zouden.

Hij deed dat in een rondgaanden brief namens de vluchtelingen-gemeenten te Heidelberg en Frankenthal in Maart 1570 aan de verstrooide gemeenten der Nederlandsche vluchtelingen in Engeland en Duitschland gezonden, welke brief door Dr. J. J. van Toorenenbergen is uitgegeven in het Aanhangsel bij zijn uitgave van de Godsdienstige en Kerkelijke geschriften van Marnix van St. Aldegonde, en aldaar te vinden in blz. 4—38. Hij wees daarin op de groote behoefte aan predikanten, die reeds destijds bij de vluchtelingen-gemeenten bestond, en die zeker nog veel grooter zou worden, wanneer Gods genade straks de deur van Nederland weer opende en niet alleen de vluchtelingen weer terug konden keeren, maar ook de heimelijke gemeenten in 't vaderland weer openlijk zouden durven optreden. En met het oog op dien te wachten predikantennood dringt hij er met alle kracht op aan, dat de gemeenten toch niet lijdelijk zouden stilzitten en afwachten, of er predikanten kwamen, maar zelf de hand aan het werk zouden slaan, door gelden te verzamelen voor een algemeene studiebeurs, waaruit behoeftige studenten zouden kunnen studeeren, opdat er straks genoeg dienaren des Woords zouden zijn. Terwijl hij daaraan tevens tal van practische wenken toevoegt, niet alleen hoe deze gelden het best verzameld konden worden maar ook hoe ze op de nuttigste wijze besteed konden worden, doordat de Kerken alleen zulke jongelieden hielpen, die een goeden aanlog hadden en van wie de Kerken metterdaad profijt konden trekken. Het is een brief, waaruit zoo roerende liefde voor onze Kerken spreekt, waarin ze op zoo ernstige en tegelijk teedere wijze op haar plicht in deze gewezen worden, en waaruit zooveel practische levenswijsheid spreekt, dat hij verdienen zou herdrukt en aan alle onze Kerken toegezonden te worden, nu de nood aan predikanten zich weder zoo nijpend gevoelen doet. Beluister slechts, hoe trouw Marnix de Kerken in zijn dagen de Kerken vermaant:

Daerom, L. broeders in Christo Jesu, hebben wy niet willen laten, als litmaten éénes lichaems, U te bidden ende te vermanen door die inwendige ende onuitsprekelicke liefde ende barmhertigheyt Godes, gylieden met ons alle te gader ende een yeder besondert voor sick selven dat behertigen wilt ende met een rechten ende ernstigen yver u daertoe begeven, dat doch dat lichaem Jesu Christi mach opgebouwet werden ende de dienst sijns Woorts als een eenich middel onser welvaert, salicheit ende verlossinge ernstelick verrichtet ende te wege gebracht. Ende willet daertoe een yeder met milde handreyckinge helpen, verstreckende van den segen die U de Heere noch gegeven heeft, 'tgene dat gy nae uwe gelegentheyt doen kunnet, opdat het aen uytwendige middelen niet en houde (1), dat wy niet souden beyde nae het uytwendich ende inwendich salich werden.

Het bezwaar, dat de Kerken reeds met zooveel lasten bezwaard waren en niet telkens opnieuw geld konden uitgeven, beantwoordt Marnix aldus:

Ende of gy nu met vele lasten der armen ende andere diergelycken u beswaret vindet, so willet doch ernstichlick bedencken de beloften onses Heeren ende Godes, als dat hij ons niet en sal verlaten, soo verre als wy hem niet en verlaten, maer indien dat wy boven alle dingen soecken dat rijcke Godes ende sijne gerechticheyt, dat is den dienst sijns Woorts, ende den loop des Euangeliums te vorderen, so sullen ons alle andere dingen rijckelick ende mildelick toegeworpen werden. Bedencket oock, L. broeders, dat de mensche niet en levet by den broode alleene, maer by den Woorde Godes, dat is, by Godes segen ende goedgunsticheyt, want dat is inmers gewis, dat het al te vergeefs is dat de mensche vroech op staet ende spade te bedde gaet om sijne neeringe met sueren arbeyt op te brengen, het en zij dat God de Heer sijnen segen daerover strecke. Nu ist ooc wel ongetwijffelt, dat Godes segen in aller mildicheyt gestrecket sal werden over de genen die den nootdruft der Kercke Christi mildelick te hulpe komen.

En even ernstig wijst hij de Kerken op het oordeel, dat zé over zich zouden halen, wanneer ze door gierigheid dezen plicht verzuimden.

Daerentegen dit nu versuymende, het zij door traecheyt of door eygensoeckelickheyt ende giericheyt, so sal ons ontwijffelick de deure gesloten werden ende noch ten laetsten, so wy daerin geraecken, sullen de saecken also verwerret staen, dat wy noch jammerlick sullen beklagen desen tijt ende onse giericheyt, gelijckerwijs wy hedensdaegs de exempelen voor oogen sien der landen ende luden (2) die te vooren niet en hebben een tonne gouts of twee willen opbrengen tot beschermínge haers vaderlants, ende nu bedwongen werden tien ende twintich tonnen te geven tot onderdruckinge desselvigen, welke exempelen ons de Heere voorhoudet opdat wy ons daeraen spiegelen ende in tijts toesien, dat wy in alsodanige straffen ooc niet en vallen.

Hoeveel indruk dit schrijven op de Kerken in ballingschap van die dagen gemaakt heeft, blijkt dan ook wel daaruit, dat reeds op de eerste Synode dezer vluchtelingenkerken, die in 1571 te Emden saamkwam, dit besluit genomen werd: »Die uyt deser verstroyinghe in eenigher stadt ofte plaatse vergadert sijn, sullen etlijcke *Studenten* onderhouden, die aen hen verbonden sullen sijn" (Art. 37). De verplichting van de Kerken om zelf voor het onderhoud dezer studenten te zorgen, werd dus van meet af door onze Kerken erkend. Natuurlijk waren deze studenten, die op kosten der Kerken studeerden, dan ook verplicht zich na afloop hunner studiën aan den dienst der Kerken te wijden, en moesten zij zich daartoe ook plechtig verbinden. Zelfs bestond oorspronkelijk de gewoonte, die later ook hier en daar nog stand hield, dat deze studenten bepaald verplicht waren die Kerken te dienen, die voor hun studien hadden zorg gedragen. en wanneer een andere Kerk hen beriep moest deze de gemaakte studiekosten teruggeven aan de Kerk, die hem had laten studeeren.

Intusschen hield dit uitnemend beginsel, dat de Kerken zelf voor de studiekosten van haar aanstaande predikanten zorgen zouden, toch niet lang stand. Reeds op de tweede Synode, die op vaderlandschen bodem gehouden werd, te Dordt in 1578, zien we, hoe onze Kerken dezen plicht op de schouders van anderen hebben afgewenteld. In hoofdstuk III Art. 2 heet het hier: »De ghemeynten sullen allen moghelichen vlijt aenwenden dat sommighe studenten van goeden huyse *door de Overheyt ofte andere particuliere personen* in de groote scholen onderhouden worden, de welcke nunmaels tot den dienst des woordts sullen moghen gebruyckt worden." De Kerken waren reeds gewend geraakt om te leunen op de hulp van de Overheid. In plaats van de heilige roeping te verstaan om zelf voor deze gelden te zorgen, werd de begeerige hand naar de schatkist van den Staat uitgestrekt. Daarbij kwam, dat de Overheid, door zelf de hand te leggen op tal van goederen, die vroeger aan de Roomsche Kerk hadden toebehoord, aan de Kerken een recht gaf om te eischen, dat de inkomsten dezer goederen nu ook ten dienste der Kerken zouden gebruikt worden, en wel bepaaldelijk voor de opleiding van haar aanstaande dienaren. Zoo is het te verstaan, dat de Synode van Middelburg in 1582 in Art. 14 van haar Kerkenorde bepaalde: »De Ghemeynten sullen arbeyden, datter studenten inder Theologie zijn, die ex bonis publicis onderhouden worden." De kas waaruit deze studenten onderhouden werden, heette daarom de kas *ex bonis publicis*, en zoo conservatief is ons kerkelijk spraakgebruik, dat zelfs toen de Staat geen cent meer voor de opleiding van deze studenten in de Theologie betaalde en de Kerken deze zorg geheel op zich moesten nemen, de kas, waaruit dit geld, thans door kerkelijke collecten verzameld, betaald werd, nog jaren lang den naam van de kas ex bonis publicis bleef dragen.

(1) Niet ligge (Gallicisme: *tienne*).

(2) Die »landen en lieden« waren in het vaderland der vluchtelingen, waar men nu onder den »tienden penning« zuchtte, ten gevolge van »de gierigheid« der landzaten in 1568.

Vlak over de grenzen.

Vlak over onze ooster-grenzen woont een bevolking, die niet alleen nog altoos onze Hollandsche taal spreekt, maar die ook theologisch en kerkelijk nauw met ons samenleeft, de Graafschap Bentheim. De beweging der Separatie heeft ook daar doorgewerkt en een groep van Kerken doen ontstaan, die geheel onafhankelijk en vrij van de Staatskerk het Gereformeerd beginsel hoog houden. Ze lezen daar bij voorkeur onze kerkelijke bladen. Ze bestudeeren er de boeken onzer theologische voormannen, en beroepen niet zoo zelden predikanten uit onze Kerken. Wie hen bezocht, deze kloeke Graafschappers, voelde zich als te midden van zijn eigen volk, want er was niet alleen eenheid van taal, maar wat meer zegt, ook eenheid van geestesrichting.

We meenen daarom onzen lezers geen ondienst te bewijzen door hun het navolgende schrijven mede te deelen, dat Ds. M. Uijtenhoudt, predikant te Emlicheim, ons zond, over den toestand bij deze Oosterburen.

Gemeenlijk maakt men zich eene voorstelling omtrent het leven in Duitschland gedurende den bitteren wereldoorlog uit berichten, die den toestand in de groote steden beschrijven. Daar de bevolking van het land echter voor ongeveer tweederde deel uit landbouwers en veehouders bestaat, die in hunne dorpen en op hunne hofsteden een geheel ander leven leiden dan de stedeling, is het misschien niet zonder belang, ook eens voor een oogenblik eenige aandacht te schenken aan hetgeen in het stille dorpsleven en op de eenzame hoeve doorleefd en doorworsteld wordt. En waar ik gedurende drie jaar lief en leed met mijne stille trouwhartige Nedersaksische gemeentearen op Duitschlands westgrens heb medegemaakt, daar geloof ik, eenigen indruk te hebben gekregen van wat er door het grootste deel van het aan Nederland zoo nauw verwante Germaansche volk in deze dagen wordt doorleefd. Er is is zeer zeker een groot onderscheid tusschen de bevolking, die in haar geheel den naam van Duitscher draagt; een gevluchte Oost-Pruis, die de gastvrije zorgen ondervindt van den eenvoudigen, ernstigen gereformeerden Graafschapper, kan zich maar moeilijk vinden in den streng calvinistischen levenstrant van zijn gastheer; maar éénzelfde leed drukte toch allen, al wordt het dan ook naar gelang der verschillende levensopvatting op zeer onderscheidene wijzen gedragen.

En nu heeft het mij van den aanvang van den oorlog tot heden toe bijzonder getroffen, dat de druk, die op heel het volksleven rust, lang zoo sterk niet is, als men bij het uitbreken van den wereldkrijg wel verwacht zou hebben.

Toen ik 14 jaar geleden in den Boerenoorlog in Zuid-Afrika, nadat er slechts een half jaar gestreden was, met den waarnemenden generaal van Rensburg voor eenige weken van het gevechtsfront in Natal naar het Noorden van Transvaal reisde, zag ik, dat toen reeds nagenoeg alle weerbare man was opgeroepen; jongens van 16 jaar en grijsaards van 70 waren naar den vijand getrokken, en vrouwen en meisjes hadden zich noodgedwongen in corpsen vereenigd, om de woeste kaffers in bedwang te houden. Met den Mauser gewapend, lagen ze nacht aan nacht in groepen op de wacht, en wee den kaffer, die in handen van deze verbitterde vrouwen viel. De vrouw geprikkeld tot het uiterste is veel gevaarlijker en wreeder dan de man. Iets soortgelijks ligt tot heden, na anderhalf jaar verwoed gevecht, nog geheel buiten den gedachtenkring van onze dorpsbewoners. Toen de oorlog pas uitbrak, meende ik, dat het gevreesde Pruisisch militarisme al spoedig in onze kerk des Zondags de mannenbanken ledig zou maken, maar tot heden toe is dit niet geschied. Onze jongelieden, die na een jaar eens voor enkele dagen met verlof naar huis terugkeeren van het oorlogsfront, zeggen, dat men het nu al goed kan merken in de kerk, dat er vele mannen zijn opgeroepen, maar meer ook niet, en dit is te verstaan, wanneer men bedenkt, dat van onze ruim 1000 gemeenteleden tot heden nog niet meer dan 100 zijn opgeroepen. Ook het aantal gesneuvelden of aan ziekte gestorvenen is niet zóó hoog, als men zich allicht zou voorstellen. In onze gemeente ontvielen ons het tiende gedeelte der opgeroepenen, en nu weet ik wel, dat er dorpen zijn en kleine steden, waar het percentage der gevallenen veel hooger is dan bij ons, en dat wij alle reden hebben om den Heere te danken, maar toch valt het niet moeilijk in te zien, dat over geheel Duitschland het aantal dooden niet veel hooger is dan bij ons.

Economisch hebben wij nog niet veel te lijden gehad. Financieel is de boer er niet op achteruitgegaan. Vleeschlooze dagen kent de man, die zelf het vee opfokt, nog niet. Duurte is er, moeite om enkele hoog noodige levensbehoeften te verkrijgen, kent ieder onzer, maar nood maakt vindingrijk. Als wij geen petroleum kunnen krijgen, branden wij carbidgas, spiritus of benzol, en een kleine schrik nu daargelaten, dien de onhandige carbidgebruiker in den beginne wel eens kan ondervinden als zijn nieuwsoortige lamp onwillig is en ontploft, zijn wij er niet op achteruitgegaan. Als wij geen brood hebben, eten wij aardappelen, is rijst bijkans onbetaalbaar, dan helpen wij ons met iets anders. Gebrek heeft nog niemand onzer geleden.

Wordt er dan niet geleden?

Zeker, er is lijden, bitter lijden.

En dat lijden wordt geleidelijk aan al zwaarder.

De oorlog duurt zoo lang, zoo droevig lang.

Er zijn al zooveel jongelingen en huisvaders, die maanden en maanden aaneen gehoopt hebben, en gebeden, dat God de Heere hen in welstand tot de hunnen mocht terugbrengen. Maar nog altijd blijft de vraag van den psalmdichter hun droeve vraag: de morgen, ach wanneer?

Er is iets diep tragisch in het leed van den oorlog, omdat het zoo ongelijk treft. Er zijn huisgezinnen, die nog weinig of niets ondervonden hebben, maar er zijn er ook enkele, die dubbel zwaar zijn getroffen. Anderhalf uur gaans van ons dorp woont eene vrouw op de heide. Haar huisje staat eenzaam tusschen de vale struiken, ver van de huizen der andere menschen. Haar man is heengegaan naar 's vijands land, reeds bij het begin van den oorlog, en zij is achtergebleven met haar zestal kindertjes, en haar vee. Anderhalf jaar tobt ze al voort, bijkans zonder eenige hulp. Niet ver van ons woont eene vrouw, wier man een half jaar geleden bij een gevecht in Frankrijk is vermist geraakt. Ze heeft overal getracht inlichtingen in te winnen, maar zonder resultaat. En nu wacht ze met haar vaderlooze kleinen, of hij ook nog iets van zich zal laten hooren, of hij ooit terug zal komen, in pijnlijke onzekerheid. Niet ver van haar woont een onzer ouderlingen, een algemeen geliefd man. Drie van zijn zonen trokken ten strijde. Een hunner sneuvelde reeds bij den eersten opmarsch in Frankrijk, twee geraakten vermist, sinds een jaar wacht hun vader op eenig levensteeken, en straks wordt wellicht de laatste stamhouder, de jongste, nauw achttien jaren oud, opgeroepen voor zijn vaderland.

Vlak bij hem woont eene zuster der gemeente, wier gezin geheel is verwoest.

Een jongeling wiens handen en voeten nagenoeg geheel afgezet zijn, hoopt eerstdaags naar huis terug te keeren. Zoo zijn er meer.

En straks zullen de jongelingen van achttien jaar moeten heengaan. Ver van huis, naar Rusland, Frankrijk, Servie. Dat is pijnlijk voor het ouderhart, want men weet nu bij ons, wat het is, als de kinderen worden weggerukt uit den stillen, eenvoudigen, gereformeerden levenskring, om ver van huis de negatieve resultaten der cultuur te gaan aanschouwen. Er komen bij ons zulke droeve klachten over het leven in de garnizoenen en in het veld. Dat leven is zoo ruw en zoo goddeloos, vaak ook zoo diep onzedelijk. Een enkel maal zijn er in dat leven verheffende, aangrijpende oogenblikken — wanneer een der onzen op den Kerstdag zijn manschappen rondom zich verzamelt en hun in allen eenvoud de Kerstgeschiedenis verhaalt, en allen saam, rondom hun kleinen kerstboom, hun liederen zingen, of wanneer een goddeloos spotter uitroept: „Als er een God is, laat Hij mij dan den mond snoeren«, en onmiddelijk daarop verbrijzelt een granaat hem de geheele onderkaak — maar meestentijds, zoo verhalen en schrijven onze gemeenteleden bijkans allen, uit allerlei deelen van het land of gevechtsfront, is de stemming, die onder de troepen gevonden wordt, niet van godvruchtigen aard, en wordt er weinig verootmoediging gevonden.

Eéne zaak echter is er, die ons sterken troost biedt. God de Heere verlaat kennelijk Zijne kinderen niet.

Eerbied dwingt vaak de wijze af, waarop de diepe smart door de zwaarstgetroffenen wordt gedragen. Er is stille gelatenheid, zonder eenig murmureeren. Mannen en jongelingen in het veld schrijven hiervan, die getuigen van krachtig vertrouwen op hunnen Heere en Zaligmaker, en niet één onzer viel nog zonder dat zijn woord of geschrift den achtergeblevenen hoop gaf, dat zijne ziel ruste vond bij het kruis onzes Heeren en uit het krijgsgewoel opsteeg naar den eeuwigen Vredevorst.

De oorlog is bitter, maar hij brengt toch Gods kinderen zegen.

Vooral het laatste gedeelte van dit schrijven doet een toon hooren, die het hart goed doet. Er blijkt toch uit, dat de beproeving van dezen wereldoorlog niet geheel tevergeefs aan deze bevolking is voorbij gegaan.

Watersnood.

Ons land scheen zoo veilig en gerust,
Te midden van de oorlogvoerende natiën,
bood Nederland het beeld van een oase
van den vrede. Wie door onze steden
en dorpen reisde, kon het zich nauwelijks
voorstellen, dat daarbuiten, vlak over
onze grenzen, een oorlog woedde, zoo
bang en verschrikkelijk als de historie nog
nooit had gekend. *Saevis tranquillus in undis*, veilig te midden der woedende baren,
scheen het devies van ons land te zijn.
Want al deed een oogenblik bij het uitbreken van den oorlog een paniek het nationale
leven stilstaan, straks, toen het bleek, dat
de oorlogsvlam naar onze erve niet oversloeg, keerde het zelfvertrouwen weer en
maakte zelfs zeker gevoel van zorgeloosheid
zich van ons volk meester. Men hoorde
wel, hoe bang en bitter door de andere
volkeren geleden werd, nu de hand Gods
hen met de oorlogsroede bezocht, maar
Nederland bleef gespaard en zelfs bracht
de oorlog ons volk geen kleine winst.
De boer voer er wel bij; menig handelaar
verdiende schatten; fortuinen werden verdiend.

En nu heeft plotseling en op het onverwachts de slaande Gods ook ons volk getroffen van een zijde, waarvan niemand het verwachtte. We hadden ons leger opgeroepen, en al meer dan anderhalf jaar stonden onze mannen op de grenzen om het gevaar van een overval door een buitenlandschen vijand te keeren. Maar het was niet de legermacht van Duitschland, die over onze grenzen trok en ook niet de trotsche vloot van Engeland, die onze kuststeden bombardeerde, het was onze oude vijand, de zee, die in grimmige woede ontstoken, het plekske grond aan haar heerschappij ontwoekerd, zoo fel bespringen kwam, onze dammen en kustweringen beukte en rammeide, een bres sloeg in het vestingwerk onzer dijken en met niets ontziend geweld breede landstreken verzwolg, de bevolking in bange vlucht verdreef van haar haardsteden en zelfs menig slachtoffer een graf in haar woedende golven vinden deed. Een ramp zoo ontzettend als sinds den watervloed van 1825 ons land niet meer getroffen had en die met angst en vrees ons doet vragen, wat er straks, wanneer de storm weer opnieuw mocht opzetten, van onze ontredderde vesting worden zal, die geen kracht meer bezit om den vijand te keeren.

In hoeverre hier schuld is bij degenen, aan wie de verdediging van ons land tegen dezen vijand was toevertrouwd, en die niet beter voor afweer gezorgd hebben, willen we thans niet onderzoeken, ook al komt de vraag van zelf op, of wanneer het reeds zoo lang hangende plan van de indamming der Zuiderzee niet door onze traagheid en lamlendigheid op de lange baan geschoven was, zoo schrikkelijke ramp ons vaderland niet gespaard had kunnen worden. Maar liever dan over schuld of niet-schuld hier te twisten, dient uiting gegeven aan het diepe medelijden, dat ons hart vervult met de bevolking van de geteisterde streken, en bovenal dient ons Nederlandsche volk met alle kracht te helpen, opdat de geledene schade althans zooveel mogelijk worde vergoed. Vooral met het arme Marker-eiland, dat wel het bitterste onder den aanval te lijden had en waar de nood het hoogst gestegen is, gevoelt ieder, die de stoere bewoners van nabij kent, wel het meeste deernis. Schier heel hun vloot, het eenige middel van hun bestaan, werd te gronde gericht. Ontzettend is de aanblik van hun gehuchten, op terpen gebouwd, waarvan de houten huizen door het geweld van water en storm zijn ineengedrukt. En daarbij is er rouw in zoo menig gezin, omdat erger dan het verlies van schip en goed het verlies is van menschenlevens, die in den stormvloed zijn omgekomen. Al voelen we medelijden met al de streken, die door deze ramp getroffen zijn, voor Marken vragen we toch in de eerste plaats om milden steun. Er sprak zulk een kinderlijk vertrouwen uit, toen een der Markers den eersten journalist, die het geteisterde eiland bezocht, na hem al de schade te hebben getoond, zeide: nu zullen ze in Holland ons arme Marken toch wel helpen. En dat vertrouwen zal niet beschaamd worden. Marken is niet alleen in heel het buitenland bekend als een plek, waar de oude historische tradities van ons volk in kleeding en zeden nog het zuiverste bewaard werden, maar het heeft ook de warme sympathie van ons Gereformeerde volk, omdat men weet, hoe kloek en beslist deze visschers voor hun Christelijk geloof uitkomen, hoe diep het Calvinisme hier wortel heeft geschoten, hoeveel ze voor hun beginsel hebben overgehad. Wat Maclaren eens van de Schotsche hooglanders schreef: *harten van goud*, geldt ook van deze Marker visschers. Echte kinderen der zee zijn ze: oprecht en eerlijk, met een gevoelig hart, trouw en aanhankelijk, vol liefde en toewijding. Moge daarom de bede om hulp, die van de zoo fel geslagen streken, maar vooral van ons Marker-eiland uitgaat, weerklank vinden in aller hart, en toone ons Nederlandsche volk, dat het nog altoos de kunst verstaat om groot te zijn in barmhartigheid en offervaardigheid.

Dr. H. H. K.

Leestafel.

Dr. J. Ridderbos. Israel en de Baals. Afval of ontwikkeling. Rede gehouden bij de overdracht van het rectoraat der Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland, den 7en December 1915. — E. J. Bosch Jbzn. — Nijverdal 1915.

II.

Ik kom thans tot de twee *laatste* onderdeelen dezer Rede, doch zal, in afwijking van mijn oorspronkelijk vooornemen, met het oog op de ruimte waarover ik te beschikken heb, mij ditmaal alleen tot het vóórlaatste bepalen.

Na, in het *tweede* onderdeel, op grond van de nieuwe onderzoekingen zijn critiek te hebben gegeven op de voorstelling van het Kanaänitische Heidendom, die vroeger in de critische school de ganghare was en met welke voorstelling dan saamhing die andere, welke men zich daar omtrent de historie van Oud-Israels Religie had gevormd en die hij mede in zijn *eerste* onderdeel had beschreven, komt Prof. Ridderbos alsnu in zijn *derde* onderdeel (p 32-49) tot een beoordeeling omtrent de juistheid van het in zijn *eerste* onderdeel geschetste beeld, hetwelk de school van Kuenen en Wellhausen zich van Oud-Israels religie had gemaakt.

* * *

Het gaat daarbij om de weerlegging van de stelling, dat Israëls meedoen aan den dienst van Kanaäns Baäls en Astartes een noodzakelijk stadium, ja zelfs eene schrede voorwaarts was óp den weg zijner religieuze ontwikkeling.

Dát er zulk 'n meedoen is geweest, wordt door niemand bestreden. Maar, mét de Schrift, ziet ook Dr. Ridderbos daarin *afval*, terwijl men er bij de evolutionistische opvatting *ontwikkeling* in ziet. Om nu de met deze opvatting samenhangende stelling te bestrijden, bepaalt hij zich, en dat mijns inziens terecht, in hoofdzaak tot een *immanente* critiek. Allereerst doet hij dat wat de evolutionistische opvatting zelf betreft, volgens welke ook Israëls religie vóór Mozes niets dan *animisme* of, zooals hij doorgaans zegt, *polydemonisme* zou zijn geweest, en waaruit zich dan een hoogere vorm van religie zou hebben ontwikkeld. Wel erkent ook hij, dat er onder Israel meermalen »geestenvereering« doordrong en dat dit al in de woestijn, zooals blijkt uit Lev. 17 : 7 — het offeren aan de veldgeesten, — is gebeurd. Maar met dit feit zonder meer is voor de evolutionistische opvatting nog niets bewezen (p. 34). En, met verwijzing in een Aanteekening, ook naar G. Ch. Aalders Sporen van Animisme in het O. T., weerleg